

**“Az *üdvösség* művészete az *emlékezés* művészete”:
Az emlékezés mint művészet és kegyesség John Donne
prédikációiban**

Najbauer Noémi Mária doktori disszertációjának tézisei

Témavezető: Dr. Fabiny Tibor, CSc.

ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola
Reneszánsz és barokk angol irodalom doktori program

Budapest, 2010

A borítón az “A Sermon of Valediction” első oldala látható
az Oxford-i egyetem Bodleian Könyvtárában őrzött Merton kéziratból.

A John Donne (1572-1631) százhatvan fennmaradt prédikációjával foglalkozó szakirodalom az elmúlt évtizedekben feltűnően megélnékvült, noha a költészetével kapcsolatos rendkívül gazdag kritikai reflexió még beárnyékolja azt. Az 1953 és 1962 között szerkesztett tízkötetes kritikai kiadás megjelenése óta számos új nézőpontból vizsgálták ezeket a nehéz szövegeket. Különösen az utóbbi két évtized kritikai eredményein látszik a sokáig mereven elkülönült teológiai, irodalmi és történelmi szempontok eredményes összehangolása. A kritikai szálak egybefonódása biztosítja, hogy egyre mélyebb és pontosabb ismeretekkel rendelkezünk azokról a művekről, melyek megalkotása John Donne életének utolsó másfél évtizedét kitöltötte.

Saját témámul a *memoria*, azaz az emlékezés fogalmát választottam, mely mind elméleti mind gyakorlati szinten megjelenik Donne igehirdetői munkásságában. Meggyőződésem, hogy az emlékezés fogalma markánsan ötvözi a Donne-kritika két legerősebb ágát: Donne lélektanát, mely a filozófiai/teológiai ághoz tartozik, illetve színes képi világát, mely az irodalmi olvasatok középpontjában áll. Donne ágostoni/tomista emlékezés-teológiája úgy viszonyul prédikációi gazdag metafora-világához mint az elmélet a gyakorlathoz. Disszertációm célja, hogy Donne képeit és a mögöttük rejtőző teológiai meggyőződést a Donne-kritika történetében először párhuzamba állítsa.

I. Bevezetés

Disszertációm kezdetén rámutatok a XVII. századi angol kultúra megértése szempontjából nélkülözhetetlen prédikatori hagyományra (Shami), valamint azokra a külső, azaz történelmi és belső, lélektani tényezőkre, melyek hatására

John Donne 1615-ben anglikán hitre tért, a lelkészi hivatást választotta és pappá szentelték. Ez kiváló döntésnek bizonyult az ambíciózus és erős retorikai érzékkel megáldott férfi életében (Post). A legfontosabb életrajzi csomópontok megvilágítása után Donne prédikációs előkészületeiről és igehirdető tevékenységének helyszíneiről esik szó (McCullough), majd felidézem prédikatori stílusát első életrajzírója, Izaak Walton segítségével. A prédikációk kiadásának fordulatos története (Krueger, Haskin) alapozza meg a 20. századi kritikai hagyomány összefoglalóját, mely hagyományt három erőteljes ecsetvonással ábrázolom: szó esik a prédikációk teológiai/filozófiai (pl. Johnson), irodalmi/retorikai (Simpson) és történelmi (McCullough, „Sermons at Court”) megközelítéséről. A kritikai háttér áttekintését tovább árnyalja nyolc, Donne emlékezés-teológiájával is foglalkozó, kritikus (Hickey, Quinn, Webber, Mueller, Chamberlin, Guibbory, Sherwood, Masselink) munkásságának értékelése, melyet követően saját pozíciómát igyekszem körvonalazni. Meglátásom szerint az emlékezés Donne lélektanának alapköve, képiségének pedig forrása.

II. Az emlékezés három megközelítése

A második fejezetben részletesen megvizsgálom a Donne emlékezés-teológiáját formáló három hagyományt. A Szent Ágoston-i irányzaton belül Ágoston és Donne, az Izaak Walton szerinti második Szent Ágoston, életrajzainak szembetűnő párhuzamaival indítok, majd szembesítem Ágoston emlékezés-fogalmát a köznapi vélekedéssel. A *Vallomások* tizedik könyvének elemzése során felvázolom az emlékezés Ágoston által leírt szintjeit, melyek befelé és felfelé haladva a következők: a kép-alapú érzéki emlékezés, a képektől független intellektív emlékezés, a lélek mint emlékezés (*memoria sui*) és az emlékezés mint

Isten lakhelye (*memoria Dei*). A *De Trinitate* X-XV. könyveiben Ágoston kifejti, hogy amennyiben az ember a háromszemélyű Isten képére teremtett (vö. Teremtés könyve 1, 26), magán kell, hogy viselje a teljes Szentháromság lenyomatát. A két legkiemelkedőbb hármasság a *memoria, intelligentia, voluntas* (emlékezés, tudás, akarás) és a *memoria, intelligentia, amor* (emlékezés, tudás, szeretet). Igazi kihívást jelent összeegyeztetni a *Vallomások*-ban megjelenő, a mindenséget magába foglaló emlékezést a *De Trinitate*-ban megjelenő, a tudással és akarással következetesen egyenrangú emlékezéssel. Ennek a látszólagos ellentmondásnak a feloldásában kulcsfontosságú, hogy míg a *Vallomásokban* szereplő emlékezés-fogalom az egész lélekre kiterjed, addig a *De Trinitate* emlékezés-fogalma a *memoria sui* és *memoria Dei* szintekre korlátozódik. A tomista hagyomány a *Summa theologiae* és a *De memoria et reminiscencia* kommentár rigorózus, tankönyvszerű elrendezése miatt könnyebben feltérképezhető. A *Summa theologiae*-n belül Aquinói Szent Tamás a lélektana és episztemológiája valamint etikája részeként szól az emlékezésről. Arisztotelész *De memoria et reminiscencia* című művét elemző kommentárjában a szokás (*habitus*) fogalma kapcsolja össze az emlékezés lélektani, episztemológiai, etikai sőt retorikai aspektusait. Miután elhelyezem az *ars memoriae* hagyományát az ókori retorika tágabb keretei között, áttekintem az antik mnemotechnika három alpművét: az ismeretlen szerzőtől származó *Rhetorica ad Herennium*-ot, Cicero *De oratore* és Quintilianus *Institutio oratoria* című alkotását. Külön tárgyalom a képzeletbeli helyekről (*loci*) és eleven képekről (*imagines agentes*) szóló szabályait. Követve az *ars memoriae* reneszánsz-kori utóéletét (Carruthers, Yates) és arról is szót ejtve, hogy milyen formában juthatott el Donne-hoz (Mack), az elméleti fejezetet az ágostoni, tomista és retorikai emlékezés-hagyományok egységesítő összegzésével zárom. Annak ellenére, hogy a Szent Ágoston-i és Szent Tamás-i

megközelítés inkább a filozófiai, míg a három antik szónok munkássága a retorikai hagyomány része, az a meggyőződés, hogy ezek mégis kapcsolódnak egymáshoz, akár a virág a gyökérhez. A mesterséges *ars memoriae* mögött egy, az elme természetes működésére visszavezethető elmélet húzódik meg, mely szerint az ember alapvetően vizuális és az emlékezésről eleve mint képek tárhelyéről vélekedik.

III. Donne emlékezés-teológiája

A harmadik fejezetben Donne sajátos emlékezés-teológiáját elemzem, kibontva az ágostoni és tomista szálakat. Ha, az emlékezésről legrészletesebben szóló prédikáció megvizsgálása során erős ágostoni hatásra mutatok rá. Egyértelműen Szent Ágoston *De Trinitate* című művére vezethető vissza a trinitárius motívum, melynek nyomán Donne az emberi lelket mint hármas egységet tárgyalja, és a lélek működését az emlékezés, tudás, akarás kölcsönhatásából eredezteti. Elemzésem újszerűsége abban rejlik, hogy Donne igehirdetéseit középpontba állítva igyekszem kimutatni az ágostoni és tomista hatást, továbbá tárgyalásomban a *Vallomások* című mű, mely a Donne által legidézettebb nem-biblikus könyv, is szerepet kap. További prédikációiból idézve rávilágítok az eddig elhanyagolt tomista hatásra, különösen Donne érzék-alapú episztemológiája kapcsán. Szent Ágostonnal ellentétben, Donne nem hitte, hogy Isten a földi életben közvetlenül megismerhető, hanem vallotta, hogy a földi lét során Istenről csak az érzékek által is felfogható teremtményein keresztül tudhatunk meg valamit. Ez a fontos felismerés áll Donne élnék képisége mögött. Dolgozatom harmadik fejezetét egy a Donne-kritikában új téma felvetésével és rövid tárgyalásával zárom, rámutatok az emlékezés és bűnbánat elkerülhetetlen de egyben bonyolult kapcsolatára.

IV. Donne és az *ars memoriae* 'megkeresztelése'

A negyedik fejezetben, mely három alegységre oszlik, először Donne az *ars memoriae* hagyományból merített *locus*-ait, azaz mentális helyeit, vizsgálom. Miközben az antik retorikai kézikönyvek kizárólag belső, a szónoklat memorizálását elősegítő 'helyek' létrehozására tanítanak, Donne saját *locus*-ait a prédikáció elején közli, hallgatóságával részletesen megosztja és a prédikációk során vissza-visszatér hozzájuk, ezáltal is az emlékezés központi fontosságáról téve tanubizonytságot. Az antik hagyománytól Donne még markánsabban eltér, amikor mentális helyeit nem csak az építészet hanem a természet és az emberi alkotások világából is meríti. Ezáltal egész sor különös térbeli metaforával (pl. fák és ágaik, szigetcsoportok, az Y betű, égtájak, stb.) bővíti az *ars memoriae* hagyományt és segíti hallgatóságát az íg hirdetés megjegyzésében. A fejezet második részében térek át azokra a képekre, melyekkel Donne megtölti a nyíltan használt *locus*-ait. Donne gazdag metaforavilágát a reneszánsz kozmológiában közismert „létezők nagy láncolata” (Tillyard) segítségével térképezem fel. Ez az újszerű felosztás lehetővé teszi a teremtet világ minden szintjéről vett képek egymástól elkülönült tárgyalását, és rámutat arra a fontos tényre, hogy Donne képeinek nagy részét az ember szintjéről, különösen az akkori városi kultúra és az emberi foglalkozások sokszínű világából nyerte. Képiségének egyetemessége biztosította, hogy a templomot elhagyva hallgatóságát az érzékelhető világ minden eleme Istenre emlékeztesse és róla tanítsa. Végül rámutatok a XVII. században rendkívüli népszerűségnek örvendő embléma hagyomány, Donne képisége, és az *ars memoriae* közti eddig elhanyagolt kapcsolatokra. Fejezetemet egy rövid reflexióval zárom, melyben a

prédikációkat a testet és lelket egyaránt megmozgató, belső utazásra készítő gyakorlatként értelmezem.

V. *La Corona*

Az ötödik fejezetben a Donne által megszentelt *ars memoriae* hagyomány segítségével elemzem Donne kevésbé ismert, *La Corona* című szonett-ciklusát. A szonett sorainak hossza és száma, valamint rímképlete kötött, így ez a versforma könnyen tekinthető egy, a költő által tartalommal megtöltendő, körülhatárolt 'helynek.' A szonettekbe, mint mentális helyekbe foglalt élő képek elemzése során feltárom a képeket éltető paradoxonokat. A paradoxon azért olyan emlékezetes, mert egyszerre hoz kapcsolatba egy szent személyt vagy történetet egy hozzá igen hasonló és egy tőle merőben különböző jelenséggel. Végül a szonett-ciklus egyes szonettjei gyűrűvé formak ös sze, hiszen minden szonett utolsó sora megegyezik az azt követő szonett első sorával, illetve a ciklus hetedik szonettjének végső sora visszaköszön az első szonett elején. Így a szonettek maguk, mint mentális helyek, képpé válnak, amint a ciklus címe is sugallja, egy korona képévé. A korona kör alakja kiválóan alkalmas a paradoxon megjelenítésére, mivel az eleje megegyezik a végével, ugyanakkor fel is oldja azt, amennyiben a végtelenben minden paradoxon feloldódik.

VI. Összegzés

„Az üdvösség művészete nem más, mint az emlékezés művészete,” írja Donne egy 1618-as prédikációjában. Ez a *concelto* magába foglalja az emlékezés dialektikus és retorikai, teológiai és irodalmi, illetve elméleti és gyakorlati aspektusait. Donne Szent Ágostontól a lélek trinitárius struktúráját veszi át, valamint az emlékezés hatalmának tiszteletét, Aquinói Szent Tamástól pedig azt

a meglátást, mely szerint az emlékezés kizárólag az érzékszerveken keresztül beérkezett, képalapú anyagot tartalmazhat és ebből építhet tudást. Ezekre az elméleti alapokra épül Donne a hallgatóság előtt nyitott *ars memoriae* gyakorlata, melynek során az antik, világi retorikából származó emlékezőerősítő módszert szent célokra különíti el. Mindebben végső soron semmi különös nincsen, hiszen Donne szerint Isten maga is lelkesen gyakorolja az emlékezés művészetét:

Isten bőségesen osztja az embernek irgalmát, mintha az ajándékozás újabb ajándékozásra ösztönözné, mintha gyakorolná az irgalom osztását, hogy tökéletesedjen benne . . . annak ad, akinek már adott, mintha korábbi adományai az emlékezés helyei lennének, melyekkel megjelölte azokat, akiket tovább kísér irgalma. (VI, 350)

Tudván, hogy Isten áldása rajta pihen az emberi emlékezésen, Donne megtanult ugyancsak az emlékezésre hagyatkozni, mind elméletben mind gyakorlatban. Ezáltal vált lehetővé a képmások mestere számára, hogy hallgatóiban helyreállítsa Mestere képmását.

Reményeim szerint lesz alkalmam a jelenlegi kutatást egy átfogóbb Donne-monográfiába illeszteni. Monográfiámban nem csak az emlékezésről kívánok szólni, mind teológiai mind retorikai szempontból, hanem a hozzá kapcsolódó és belőle fakadó két másik képességről, a tudásról és az akarásról is. Célom, hogy bemutassam, Donne miként alakított prédikációiból az emberi lélek mindhárom képességére ható, és általuk az embert Isten felé indító lelki gyakorlatot.

Hivatkozások

- Aquinas, Saint Thomas. "Commentary on Aristotle, on Memory and Recollection." Trans. John Burchill, OP. *The Medieval Craft of Memory: An Anthology of Texts and Pictures*. Ed. Mary Carruthers and Jan M. Ziolkowski. Philadelphia: U of Philadelphia P, 2002. 153-88. Print.
- . *The Summa Theologica*. Trans. Fathers of the English Dominican Province. London: Encyclopedia Britannica, 1952. Print.
- Augustine, Saint. *Confessions*. Trans. Henry Chadwick. Oxford, New York: Oxford UP, 1992. Print. Oxford World's Classics. Print.
- . *The Trinity (De Trinitate)*. Trans. Edmund Hill, OP. *The Works of Saint Augustine. A Translation for the 21st Century*. Ed. John E. Rotelle, OSE. New York: New City P, 1991. Print.
- Carruthers, Mary. *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge: Cambridge UP, 1990. Print.
- Chamberlin, John S. *Increase and Multiply: Arts-of-Discourse Procedure in the Preaching of Donne*. Chapel Hill: The U of North Carolina P, 1976. Print.
- Cicero, Marcus Tullius. *De Oratore*. Trans. Edward William Sutton. Cambridge, MA: Harvard UP, 1967. Print. The Loeb Classical Library 348.
- [Cicero, Marcus Tullius]. *Rhetorica Ad Herennium*. Trans. Harry Caplan. Cambridge, MA: Harvard UP, 1954. Print. The Loeb Classical Library 403.
- Donne, John. *The Complete English Poems*. Ed. Albert James Smith. London: Penguin, 1971. Print.
- . *John Donne Sermons*. Harold B. Lee Library Digital Collections. Brigham Young University, n.d. Web. 8 Aug. 2010.
- . *The Sermons of John Donne*. 10 vols. Ed. George R. Potter and Evelyn M. Simpson. Berkeley: U of California P, 1953-1962. Print.
- Guibbory, Achsah, ed. *The Cambridge Companion to John Donne*. Cambridge: Cambridge UP, 2006. Print.
- . "John Donne and Memory as 'the Art of Salvation'." *The Huntington Library Quarterly* 63 (1980): 261-74. Print.
- Hickey, Robert L. "Donne's Art of Memory." *Tennessee Studies in Literature* 3 (1958): 29-36. Print.
- Johnson, Jeffrey. *The Theology of John Donne*. Cambridge: D.S. Brewer, 1999. Print. Studies in Renaissance Literature 1.
- Lewalski, Barbara Kiefer. *Protestant Poetics and the Seventeenth-Century Religious Lyric*. Princeton: Princeton UP, 1979. Print.
- Mack, Peter. *Elizabethan Rhetoric: Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge UP, 2004. Print.
- Masselink, Noralyn. "Donne's Epistemology and the Appeal to Memory." *John Donne Journal* 8.1-2 (1989): 57-88. Print.
- . "Memory in John Donne's Sermons: 'Readie'? Or Not?" *South Atlantic Review* 63.2 (1998): 99-107. JSTOR. Web. 4 Apr. 2010.
- McCullough, Peter E. "Donne as Preacher." Guibbory, *Cambridge Companion to John Donne* 167-81.
- . *Sermons at Court: Politics and Religion in Elizabethan and Jacobean Preaching*. Cambridge: Cambridge UP, 1998. Print.
- Mueller, Janel M., ed. *Donne's Prebend Sermons*. Cambridge, MA: Harvard UP, 1971. Print.
- . Introduction. Mueller, *Donne's Prebend Sermons* 1-70.

- Post, Jonathan F. S. "Donne's Life: A Sketch." Guibbory, *Cambridge Companion to John Donne* 1-22.
- Quinn, Dennis. "Donne's Christian Eloquence." *ELH* 27.4 (1960): 276-97. *JSTOR*. Web. 4 Apr. 2010.
- Quintilian, Marcus Fabius. *Institutio Oratoria*. Trans. Harold Edgeworth Butler. Cambridge, MA: Harvard UP, 1920-1922. Print. The Loeb Classical Library 124-27.
- Shami, Jeann. "Introduction: Reading Donne's Sermons." *John Donne Journal* 11.1-2 (1992): 1-20. Print.
- Sherwood, Terry G. "Reason in Donne's Sermons." *ELH* 39.3 (1972): 353-74. *JSTOR*. Web. 4 Apr. 2010.
- Simpson, Evelyn M. "The Literary Value of Donne's Sermons." *John Donne: A Collection of Critical Essays*. Ed. Helen Gardner. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1962. 137-51. Print.
- Tillyard, Eustace Mandeville Wetenhall. *The Elizabethan World Picture*. New York: Vintage, 1943. Print.
- Walton, Izaak, Sir. *The Lives of Doctor John Donne, Sir Henry Wotton, Mr. Richard Hooker, Mr. George Herbert, and Doctor Robert Sanderson*. London: Methuen, 1895. Print.
- Webber, Joan. *Contrary Music: The Prose Style of John Donne*. Madison: U of Wisconsin P, 1963. Print.
- Yates, Frances A. *The Art of Memory*. Chicago: The U of Chicago P, 1966. Print.

Publikációk

Recenziók:

Najbauer, Noémi M. Rev. of *The Voices of the English Renaissance: Special Issue of the Hungarian Journal of English and American Studies*, ed. György Endre Szőnyi. *Litteraria Pragensia* 16.32 (2006): 153-156. Print.

Najbauer, Noémi M. Rev. of *Donne: The Reformed Soul*, by John Stubbs. *HJEA* 13. 1-2 (2007): 194-197. Print.

Tanulmányok:

Najbauer, Noémi M. "Let the Children Come to Me': A Study of the Childish and the Childlike in *King Lear* and *As You Like It*." *Proceedings of the HUSSE 8 Conference*. 30 March, 2007. Web. 14 Oct. 2009 <http://husse8.extra.hu/?page_id=2>.

Najbauer, Noémi M. "Blessed Are the Peacemakers': John Donne and Péter Pázmány on Religious Tolerance." *FOCUS. Papers in English Literary and Cultural Studies*. Issue on Anglophone and Hungarian Literary and Cultural Encounters. Ed. Mária Kurdi. Vol. 6. Pécs: U of Pécs, 2008: 10-21. Print.

Najbauer, Noémi M. "Boldogok a Békészerzők': John Donne és Pázmány Péter a vallási türelemről." *Anglisztika és Amerikanisztika: Magyar kutatások az ezredfordulón*. Ed. Tibor Frank and Krisztina Károly. Budapest: Tinta, 2009. 143-51. Print.

Najbauer, Noémi M. "We'll Build in Sonnets Pretty Rooms': Mnemotechnic and John Donne's *La Corona*." *Ars Aeterna* 1.2 (2009): 94-102. Print.

Najbauer, Noémi M. "I Will Remember Thy Wonders of Old': John Donne and the Search for God in Memory." *Interdisciplinary Approaches to Spirituality in the Literatures of the English Speaking World*. Ed. John Bak and Franz Wöhrer. Vienna: Vienna UP, 2011 (forthcoming).

Najbauer, Noémi M. "By These His Thorns Give Me His Other Crown': the Typology and Etymologies of Crowning in John Donne's *La Corona*" (unpublished article).

Najbauer, Noémi M. "Shakespeare, a szonettíró" (unpublished article).

Műfordítások:

Sulkowsky, Zoltán. *Around the World on a Motorcycle: 1928-1936*. Motorral a föld körül. Trans. Noémi M. Najbauer. Center Conway, NH: Whitehorse P, 2008. Print.

Szabó, Magda. *The Gift of the Wondrous Fig Tree*. Tündér Lala. Trans. Noémi M. Najbauer. Budapest: Európa, 2008. Print.

A hátsó borítón az “A Sermon of Valediction” utolsó oldala látható
a Harvard Egyetem Houghton Könyvtárában őrzött Dobell kéziratból.

